

Diskusia/ Discussion

Recenzované/ Review: 29. 11. 2021

<https://doi.org/10.24040/eas.2021.22.2.20-32>

Ekonomická teória a niektoré problémy jej chápania

Economic theory and some problems of its understanding

Jozef Horeháj, Ivana Kuráková

Abstract: Economic theory is a basis for the study of economic issues and the approach to it determines the formation of different views in society. The aim of the paper is to highlight the areas of economics that have caused problems in the educational process, but also their understanding by public is more or less distorted. The core of the paper is based on our own experience in teaching economics and working at Faculty of Economics, Matej Bel University in Banská Bystrica, as well as the analysis of the literature. Based on the synthesis of the acquired knowledge 3 areas of problems of economic theory were selected, on which the paper focuses: the market and the functioning of the market mechanism, the labour market and the problem of unemployment and the market vs. state in terms of macroeconomic theory. For each of these problems, it is necessary to know the historical context of the current state, which also emphasizes the importance of knowing the history of economic theories. The authors of the article perceive the understanding of economic theory in the context of other social sciences as a key, which makes it possible to obtain a comprehensive picture of society.

Key words: *Economic theory. Market vs. State. Social sciences.*

JEL Classification: A10. A11.

Úvod

Ekonomiu ako teoretický odraz hospodárskej činnosti možno pokladať za spoločenskú vedu s istým „osobitým statusom“. Jednak sa týka ľudských aktivít zabezpečujúcich fyzickú (biologickú) existenciu človeka a zároveň v hospodárskych procesoch a vzťahoch sa formovali mnohé civilizačné prvky – inštitúcie, pravidlá, princípy – umožňujúce spoločenský vývoj, pokrok. Má preto širší spoločenský význam a vplyv.

Ekonomická teória je prirodzeným základom (východiskom) pre štúdium ekonomickej problematiky. Charakter a obsah ekonomických vzťahov vyžaduje užšie prepojenie ekonómie

s kvantitatívnymi disciplínami – matematikou, štatistikou – ale aj s politikou, psychológiou a v ostatnom období s ekológiou. Hlbšie pochopenie jej významu a zmyslu v spoločenskom poznaní vyžaduje vnímanie ekonómie v kontexte s humanitnými a spoločenskými vedami. Cieľom článku je vyzdvihnúť oblasti ekonómie, ktoré robili problémy vo vzdelávacom procese, ale aj vo verejnosti je ich chápanie viac či menej skreslené.

1 Teoretické východiská

Za posledných tridsať rokov sa v našich transformačných podmienkach etablovala štandardná podoba ekonómie, odrážajúca „zmiešanú ekonomiku“ (mixed economy), v jej dvoch vetvách – monetaristickej (liberálnej) a keynesovskej (intervencionistickej). Štruktúra ekonómie zahŕňa mikroekonómiu a makroekonómiu, v rámci ktorých (alebo samostatne) sú prezentované vonkajšie ekonomické vzťahy a história vedy. Podľa konkrétneho zamerania vzdelávacieho programu je prispôsobovaný aj konkrétny obsah celej problematiky.

Niektoré skúsenosti z výučby ekonomickej teórie v uvedenej štruktúre na Ekonomickej fakulte i ďalších fakultách Univerzity Mateja Bela (ďalej len „UMB“) v Banskej Bystrici sú prvotným východiskom, ktoré poskytlo cenné praktické poznatky zo vzdelávacieho procesu. Za tri desaťročia možno na jeho základe identifikovať postupné zmeny vo všeobecnom chápaní problematiky študentmi, a najmä tematické okruhy, pojmy, kategórie, vzťahy a procesy, ktoré im robili pri štúdiu problémy. Spravidla boli odrazom všeobecne nižšej úrovne ekonomického vedomia v spoločnosti a osobitostí transformačného a post transformačného vývoja.

Pri komparácii s poznatkami západných teoretikov – Samuelson, Heyne, Caplan, Pipes, Huerta de Soto a i. – sa preto naše poznatky sčasti líšili od tých, ktoré boli zovšeobecnením ich skúseností, ale značná časť problémov pri teoretickom ekonomickom vzdelávaní má veľmi podobné črty na „oboch“ stranách. Podobné konštatovanie sa týka aj chápania a vnímania ekonomických poznatkov vo verejnosti, pričom východiskové poznanie študentov spravidla odráža poznatky všeobecne rozšírené v spoločnosti. Predovšetkým je značne rozšírený názor, že ekonomiku, využívajúcu v rozsiahlej miere matematiku, štatistiku a modelovanie, je možné pomerne precízne riadiť a regulovať z úrovne centrálnych mocenských inštitúcií a ekonomická teória by mala optimálne podmienky fungovania ekonomiky pomocou kvantitatívnych metód a organizačno-riadiacich modelov pomerne presne vymedzovať.

Ekonómii sa pripisujú možnosti exaktných vied, ktoré umožňujú aj pomerne presné predpovede jednoduchých fyzikálnych procesov do budúcnosti. Ekonómia je však

spoločenská veda snažiaca sa za existencie obrovského množstva premenných charakterizovať podstatu ekonomických procesov založených na formovaní spoločenskej koordinácie činností jednotlivcov sledujúcich vlastné záujmy, prospech (Sedláček, 2009). Individuá pritom volia, vyberajú racionálne, teda riadia sa prepočtom nákladov a prospechu, čo však neznamená, že ľudia všetko vedia a nikdy sa nemýlia či nerobia chyby.

Ekonomika skúma aj rámec a pravidlá, podľa ktorých ľudia pri voľbe a rozhodovaní konajú. Všeobecným rámcom je trhovú systém a rozhodujúcu časť pravidiel formujú vlastnícke práva, pričom nemožno presne vymedziť hranice „ekonomického sektora“; ekonomie, ktorá sa pritom prelína s inými spoločenskými oblasťami.

Pochopenie podstaty a zmyslu ekonomie nie je vždy jednoduché ani pre študentov ekonomických disciplín. Zjednodušene možno vymedziť jeho podstatu Keynesovými slovami „Ekonomická teória neposkytuje súbor ustálených záverov ihneď využiteľných v hospodárskej politike. Je to skôr metóda, než doktrína, nástroj myslenia, technika myslenia, ktorá pomáha svojmu majiteľovi dospieť k správnym záverom“ (Heyne, 1991, s. 7). Už v úvode štúdia tak možno korigovať niektoré predstavy o jeho cieľoch a možnostiach.

2 Materiál a metódy skúmania

Cieľom článku je vyzdvihnúť oblasti ekonomie, ktoré robili problémy vo vzdelávacom procese, ale aj vo verejnosti je ich chápanie viac či menej skreslené. Vychádzame z vlastných skúseností učiteľov pri výučbe ekonomie na katedre ekonomie Ekonomickej fakulty UMB, ale aj z poznatkov získaných v rámci medzikatedrovej i medzinárodnej spolupráce (Česká republika, Francúzsko, Poľsko) vo forme konferencií, workshopov, seminárov, zborníkov, článkov, testov, dotazníkov, ktoré sme získali v priebehu troch desaťročí.

Tieto poznatky sme priebežne dopĺňali a konfrontovali s poznatkami z adekvátnej literatúry, najmä západných autorov, a reálnej transformačnej a post transformačnej praxe a hospodárskej politiky.

Všetky materiály sme analyzovali, vyhodnotili pomocou teoretických aj empirických metód, čiastočne komparovali a zovšeobecnil. Na základe syntézy získaných poznatkov sme pre potreby tohto článku, rešpektujúc jeho možný rozsah, vybrali tri oblasti problémov ekonomickej teórie – dve z mikroekonomie a jednu z makroekonomie – pričom na začiatku stručne vyzdvihujeme význam histórie pre hlbšie pochopenie teoretickej problematiky.

3 Výsledky a diskusia

Kontinuita hospodárskych procesov ukazuje, že ekonomická problematika má aj svoju historickú dimenziu, najmä v podobe hospodárskych dejín a dejín ekonomického myslenia. Význam dejín ekonomických teórií je predovšetkým v objasňovaní, ako sa v nepretržitosti ekonomického vývoja formovali ekonomické poznatky, názory, koncepcie, ekonómia ako veda až po súčasný mainstream. Historický pohľad umocňuje pochopenie času ako jednej zo základných ekonomických kategórií – história je časová hĺbka, tretí rozmer hospodárskeho diania, ktorý dáva zmysel aj teoretickému skúmaniu.

Takýto pohľad pomáha pochopiť, prečo sú ekonomické názory diferencované, aj prečo ekonomické problémy nemusia mať len jedno správne riešenie. Množstvo neznámych a premenných v ekonomike spolu s rôznymi metodologickými postupmi a hodnotovými systémami, charakterom a obsahom ekonómie môžu viesť k rôznym podobám ekonomického poznania. K ich lepšiemu chápaniu prispievajú aj historické poznatky o súvislostiach hospodárskeho a spoločenského vývoja, prelomových udalostiach a obdobiach, a pod.

Historický rozmer je dôležitý aj pre skúmanie vzťahu ekonómie s politikou a spoločenskými a humanitnými vedami rozširujúcimi komplexné poznanie fungovania a charakteru spoločnosti. Vzdelávacím problémom dejín ekonomických teórií je náročnosť obsahu i rozsah celej problematiky (predmetu), ktoré vyžadujú hľadanie optimálnej podoby vysvetľovania a zaradenia v rámci konkrétnych študijných programov – zaradiť ako úvod, záver mikro- či makroekonómie, pri ich jednotlivých témach alebo ako samostatný predmet vo vyšších ročníkoch.

V dlhodobom sledovaní možno konštatovať, že pri problematike dejín ekonomických teórií má negatívny vplyv všeobecne nízka znalosť najmä histórie a filozofie. História ekonómie odrážala nielen logiku jej vzniku a formovania, ale aj reálne hospodársko-spoločenské podmienky daných období. Spojitosť ekonómie s inými spoločenskými oblasťami dokumentuje aj skutočnosť, že zakladateľom ekonómie v 18. storočí bol filozof, ktorého predstava fungovania hospodársko-spoločenského systému sa stala jadrom ekonomického poznania. Jeho rozvoj asi o storočie zásadne rozšírilo a prehĺbilo formulovanie hraničného princípu. V 20. storočí mal zásadný vplyv na vývoj ekonomickej teórie rast štátnych intervencií a formovanie makroekonómie.

3.1 Trh a trhový mechanizmus

Obsah mikroekonómie v štandardnej podobe dnes prezentuje väčšina učebníc a jeho jadrom je problematika trhu, fungovania trhového mechanizmu, trhových vzťahov všeobecne. Je základom ekonomického skúmania a výkladu. Vznik trhu je spojený so vznikom výmeny,

obchodu a deľby práce a stal sa základom ekonomických vzťahov v období ľudskej civilizácie. Aj tu je historická dimenzia osobitne dôležitá. Dokumentuje objektivnosť vzniku a evolučného vývoja trhu, jeho rozhodujúcich prvkov a predpokladov – súkromného vlastníctva a deľby práce.

Spoločenskú podstatu a význam trhu možno súhrnne a stručne vyjadriť tak, že „trhový systém je spontánne evolučne vzniknutý a rozvíjaný hospodársky systém mierovej adaptácie ľudskej spoločnosti, ktorý bol najefektívnejšou odpoveďou na obmedzenosť (vzácnosť) zdrojov a ktorý optimálne reflektuje neustálu zmenu prírodných, technologických a spoločenských podmienok“.

Význam vynikne viac, ak zdôrazníme, že alternatívou trhu je boj o zdroje, konflikty, vojny, ktorých sú ľudske dejiny, žiaľ, plné a ktorých pokračovanie do budúcnosti pri existujúcich vojenských prostriedkoch by bolo istou cestou do skazy civilizácie. Nielen ekologické problémy, ale aj deformácia či likvidácia trhových vzťahov ako jedného z pilierov civilizácie môže spôsobiť jej zánik.

Vo výučbe spravidla nebýva problém s pochopením fungovania trhového mechanizmu a príslušných kategórií, najmä ak sa vysvetľujú v historicko-evolučných súvislostiach. Isté problémy sú s chápaním podstaty a spoločenského významu, resp. praktickým fungovaním trhu. Nielen v ekonomickej sfére, ale aj v spoločnosti možno dlhodobo pozorovať odpor k trhu, najmä od obdobia rozvoja modernej priemyselnej ekonomiky. Rast tejto tendencie zrejme odráža dopady rozvoja priemyslu na hospodársky a spoločenský život, zmeny hospodárskej a spoločenskej štruktúry, dopady rôznych ideológií, stotožňovania trhu s kapitalizmom a pod. V spoločnosti je trh dlhodobo terčom kritiky, spochybňovania či odmietania z rôznych dôvodov, strán, pozícií, ktoré sa rozširujú najmä posledné storočie až do súčasnosti a vrcholia začiatkom 21. storočia v koncepcii „trhového fundamentalizmu“, propagovaného na teoreticko-akademickej, mediálnej i „laickej“ úrovni.

Pochopiteľne, väčšina ekonómov aj adeptov ekonómie zrejme chápe význam trhu v hospodárskom systéme a akceptuje jeho nedokonalosti v podobe „zlyhaní trhu“ i štandardné možnosti ich riešenia, na rozdiel od veľkej časti verejnosti, nielen v postkomunistických krajinách. Hoci tento svet všeobecne akceptuje nedokonalosť, verejnosť trhovú nedokonalosť zväčša odmieta, najmä pod mediálno-politickým vplyvom. Pritom sa veľmi neuvažuje o tom, že aj inštitúcie, ktoré majú nahrádzať nedokonalosti trhu, sú rovnako nedokonalé. V ekonómii sa nedokonalosť ako pojem objavuje v spojení „nedokonalá konkurencia“, ktorá na rozdiel od dokonalej konkurencie, vyjadrujúcej len teoretickú abstrakciu umožňujúcu lepšie pochopenie konkurenčnej problematiky, odráža skutočnú podobu ekonomiky. Samotný pojem

nedokonalosť je veľmi dôležitý, umožňuje hlbšie pochopenie ekonomických kategórií a trhových procesov, ale aj širších spoločenských súvislostí, najmä pri využití poznatkov iných humanitných a spoločenských vied.

Analýzy viacerých ekonómov (učencov) v histórii dospeli k poznatkom, že protitrhové zameranie je hlboko zakorenený spôsob uvažovania v spoločnosti. Možno uviesť J. A. Schumpetera (významný ekonomický historik), podľa ktorého je: „nevykorenitelný predsudok, že každé konanie, ktoré je vedené motívom zisku, musí mať z tohto dôvodu protispoločenskú povahu“, (výrok uvedený v Caplan, 2010, s. 54). Teda nie je to nejaká odchýlka, ale hlboko zakorenený spôsob ľudského uvažovania. Na základe toho sa aj názory, presadzujúce sa cez hospodársku politiku o „limitovaní“ výšky zisku či presadzovaní „primeraného zisku“, javia ako „dobrý nápad“.

Na druhej strane, už A. Smith sformuloval myšlienku, že zisk nie je žiadny milodar, ale výsledok obojstranne výhodnej výmeny. Vidina zisku pritom motivuje k znižovaniu nákladov, optimálnemu presunu zdrojov, ponuke nových tovarov a služieb, čo je dôležité aj pre verejný záujem aj pre všeobecný pokrok. Na Smitha sa neodvolávame z úcty k „zakladateľovi“, ale preto, že aj jeho súčasníci v dobe vrcholiaceho merkantilizmu trpeli predsudkami voči zisku a úroku a v podobe úžery ju odmietali dávno pred Smithom (islam odmieta akýkoľvek úrok).

Obdobný je aj iný predsudok voči trhu – monopolná tvorba cien – ignorujúci fakt, že ceny na trhu určuje predovšetkým dopyt a ponuka. S tým súvisí aj nenávisť k „sprostredkovateľom“ medzi výrobcom a spotrebiteľom, ktorá je dlhodobou tendenciou podporujúcou myšlienky vykorisťovania, špekulácií, monopolného zisku, cenových kartelov a pod. U nás aj vplyvom inercie komunizmu sa stále široko akceptuje myšlienka pripisujúca všetko zlo chamtivosti, ktorá najlepšie reprezentuje kapitalizmus ako stelesnenie nepoctivosti, neférovosti, klamstiev, ktoré umožňuje práve trh.

Práve ekonomická história, nielen teoretická, ale aj dejiny hospodárstva umožňujú poznať, že rozvoj obchodu neznamenal len rozvoj hospodárstva a spoločnosti, ale aj charakterových vlastností ako čestnosť, zodpovednosť, dôveryhodnosť, dodržiavanie sľubov a pod. Historická dimenzia je dôležitá aj pri socialistickom učení, jeho vzniku, vplyve i rozpade v 20. storočí. Napriek ekonomickému zdôvodneniu neefektívnosti systému založenému na spoločenskom vlastníctve však najmä od začiatku 21. storočia narastajú sympatie aj u časti študentov k týmto myšlienkam. Akceptovanie Marxovej teórie aj medzi študentmi ekonómie istým spôsobom spochybňuje „úspešnosť“ výučby economickej teórie, a zrejme vyžaduje väčšiu pozornosť.

3.2 Trh práce a nezamestnanosť

V mikroekonomickej oblasti, popri všeobecnej problematike trhu, postoja verejnosti k tejto inštitúcii a potrebe venovať väčšiu pozornosť v ekonomickom vzdelávaní i vo verejnom priestore tejto ústrednej téme, dôležitý význam má problematika spájajúca trhové problematiku s úlohou ľudskej práce. V rámci trhu výrobných faktorov má osobitnú dôležitosť a priťahuje verejno-politický záujem trh práce, resp. v makroekonomickej verzii – problematika nezamestnanosti (zamestnanosti). Aj tu sa prejavuje odmietanie trhu, dokonca ešte výraznejšie, nielen teoreticky, ale hlavne prakticky.

Historicky možno zvýšený verejno-politický záujem o túto problematiku spojiť s obdobím vplyvu Veľkej depresie v tridsiatych rokoch minulého storočia, ktorej významnou črtou bola aj vysoká nezamestnanosť v postihnutých krajinách. Zabrániť negatívnym následkom tohto vývoja sa stalo po 2. svetovej vojne jednou z hlavných úloh rozširujúcej sa hospodárskej politiky, ktorú najlepšie dokumentuje zákon o zamestnanosti prijatý v roku 1946 v USA (Samuelson, Nordhaus, 1992, Hazlitt, 2008). Zabrániť vysokej nezamestnanosti sa stalo prvoradou úlohou hospodársko-politických opatrení a zrejme aj výrazného nárastu intervencionizmu. Prijímané a realizované opatrenia výrazne zvýšili štátne intervencie a regulácie aj v ďalších oblastiach. Bola to nielen reakcia na negatívne sociálne dopady nezamestnanosti, ale aj na čoraz silnejšie tlaky verejnosti na elimináciu trhových zlyhaní všeobecne.

Poznatok o trhovom znižovaní nákladov rastom technologického vybavenia a znižovaním potreby práce, vedúci k vyššej kvalite produkcie a zisku a predstavujúci úsporu práce, je často chápaný nie ako pokrok, ale nebezpečenstvo spočívajúce v prepúšťaní pracovných síl, ľudí z práce. Trh sa stavia proti spoločenským záujmom „plnej zamestnanosti“. Túto anomáliu možno sčasti vysvetliť absenciou chápania dynamiky hospodárskeho systému a objektívnej potreby zmien, sklonom k zotrvačnosti, stabilite v zmysle nemennosti.

Fungovanie trhu neustále tlačí na užitočné využívanie práce, tvoriacej tovary či služby, ktoré spotrebitelia akceptujú – kúpia. Len takáto práca je prospešná a vedie k prosperujúcej spoločnosti. Nejde teda (len) o to, aby každý práceschopný a „práce žiadúci“ človek mal v danom čase pracovné miesto (na ktorom bude pracovať zo všetkých síl), ale o zvýšenie pomeru medzi dosiahnutými výsledkami a vynaloženou užitočnou prácou.

Odpor voči tomuto chápaniu možno nájsť v histórii už v počiatkoch industriálnej éry v hnutí luddistov v ich rozbíjaní strojov, ale aj v dobe Veľkej depresie, kedy niektorí autori pripisovali vysokú nezamestnanosť technologickému pokroku, vplyvom ktorého rast

produktivity práce postupne výrazne prevýši možnosti pracovných a investičných príležitostí, čo povedie k rastu nezamestnanosti, verejných dlhov a ďalších neduhov, ktoré spôsobia zánik kapitalizmu.

Ekonomom je spravidla zrejmé, že dynamika trhu vedie k neustálemu prispôsobovaniu sa novým podmienkam, pričom pracovné sily sa presúvajú tam, kde môžu byť užitočné a staré pracovné miesta sú nahrádzané novými pracovnými príležitosťami. Mení sa štruktúra ekonomiky a zamestnanosti. Jednoduchý príklad priblíži tieto zmeny. Ak v roku 1800 pracovalo v poľnohospodárstve USA 95 zo 100 všetkých zamestnaných, tak v roku 1900 to bolo 40 a v roku 2000 len 3 zo 100 zamestnaných (Caplan, 2010).

Vplyvom trhu rastie sortiment ponúkaného tovaru a služieb, rastie ponuka zamestnaní, rastie spotreba a životná úroveň. Charakteristickou tendenciou v súčasnosti je posun hospodárskej štruktúry do sféry služieb. Ich charakter kvalitatívne mení ekonomickú efektívnosť a zásadne mení aj trh práce. Zvyšuje sa mobilita pracovných síl odrážajúca zrýchľovanie štrukturálnych zmien ekonomiky. Predovšetkým sa však mení logika zamestnanosti z industriálnej na terciárnu. Jej podstatou je premena pasívnej pracovnej sily čakajúcej na pracovné príležitosti v nových priemyselných podnikoch na aktívnu, ktorá musí na trhu hľadať, akú užitočnú službu môže ponúknuť spotrebiteľom. Pritom je potrebný dostatočný ekonomický priestor – sloboda voľby a rozhodovania pracovnej sily (človeka) – za minimálnych nevyhnutných noriem, jasných a jednoduchých pravidiel. Efektívnosť služieb predovšetkým v malých a stredných podnikoch znamená zásadnú kvalitatívnu zmenu ekonomickej činnosti, ktorú reprezentuje práve aktívna, tvorivá (kreatívna) pracovná sila ako výsledok nevyhnutných a adekvátnych zmien. Preto súčasná snaha udržiavať pracovné miesta za každú cenu dotáciami a pod. je cestou k zníženiu produktivity práce, plytvaniu zdrojmi a poklesu HDP. Rozsah novej ponuky služieb je obmedzený len kreativitou producenta – pracovnej sily – čo by mala akceptovať aj výučba ekonómie pri nadobúdaní kvalifikácie i rekvalifikácii.

Logika tendencie zmien hospodárskej štruktúry a nadväzujúcej štruktúry zamestnanosti je vo vzdelávacom procese ekonómov spravidla akceptovaná. Zásadnejšie nepochopenie sa prejavuje vo verejnosti všeobecne a osobitne v politickej sfére. Dôsledkom tohto nepochopenia je napríklad predimenzovaná priemyselná štruktúra slovenskej ekonomiky s minimálnym podielom progresívnych odvetví a stále poddimenzovanou a zastaranou sférou služieb sociálnych, zdravotných, vzdelávacích.

Aj adepti ekonómie v zásade chápu tieto tendencie a túto problematiku v zmysle ekonomických zákonitostí. Rozumejú tomu, že dôležitosť odvetví v hospodárstve sa nemeria

počtom ľudí, ktorí v nich pracujú, že žiadúca je ekonomicky užitočná práca a jej úspory, že práca je skôr prostriedok ako cieľ. Chápu, že trhové sily rýchlo menia potenciálny technologický pokrok na reálny ekonomický prospech, ktorý v budúcnosti umožní napr. aj znižovanie pracovného času. Horšie je to s chápaním tejto problematiky verejnosťou a politickou sférou, ktorá má reálny a dôležitý spoločenský a hospodársky vplyv, ale prijímané opatrenia vo veľkej miere neodrážajú skutočný spoločenský a hospodársky záujem a potreby. Študenti spájali potrebné zmeny v hospodárskej štruktúre a zamestnanosti napríklad s tým, aby potenciálni politici absolvovali ekonomické vzdelanie.

3.3 Trh vs. štát

V makroekonómii je zásadnou problematikou vzťah trhu a štátu, resp. ekonomiky vs. politiky. V dnešnej „zmiešanej ekonomike“, teoreticky sa odrážajúcej v ekonomickom mainstreame, sa obe sféry značne prelínajú a v časti verejnosti dokonca stotožňujú, najmä v konaní štátu, jeho hospodárskej politike. Niektoré prvky tohto vzťahu robia problém aj v ekonomickom vzdelávaní. Vo všeobecnosti sú ale zásadné rozdiely v charaktere vzťahov medzi oboma sférami. Pokiaľ trhové ekonomické vzťahy sú v podstate dobrovoľné, založené na vlastných rozhodnutiach subjektov, politické vzťahy charakterizujú mocenské prvky, nástroje donútenia, násilia odrážajúce nedobrovoľné vzťahy.

Dlhodobu sa preto politika vnímala ako „nutné zlo“, ktorého dôsledkom boli konflikty, vojny, a pod. Až od 19. storočia sa postupne mení pohľad na štát a politiku, najmä vplyvom hospodárskych a spoločenských zmien, ktoré vyvrcholili Veľkou depresiou v 30. rokoch minulého storočia. Štát, ktorý má k dispozícii mocenské nástroje potrebné k relatívne rýchlemu riešeniu problémov, sa postupne stal predstaviteľom spoločnosti usilujúcej sa o jej spoločenské dobro a riešenie jej problémov. Využívanie mocenských nástrojov určených spočiatku na ad hoc riešenie problémov krízy sa po druhej svetovej vojne premenilo na permanentné zasahovanie a regulovanie hospodárskej činnosti. Rast vplyvu štátu na úkor trhu je zrejmý v celom povojnovom období, napriek obdobiam priaznivejším pre trh najmä v 80. rokoch minulého storočia, kedy rozšírením priestoru pre trhovú reguláciu sa podarilo riešiť problém stagflácie a urýchliť technologické zmeny. Na dlhodobej tendencii k rozširovaniu štátu v ekonomike sa ale veľa nezmenilo a súčasná zmiešaná ekonomika sa všeobecne vníma ako „prirodzený stav“.

Hoci časť ekonómov v mikroekonomickej teórii stále vychádza z metodologického individualizmu, všeobecná predstava o ekonomike (i spoločnosti) je už takmer storočie založená na kolektívizme. Znamená to nielen prioritu spoločenských (verejných) záujmov

pred individuálnymi, ale aj snahu stotožniť politické záujmy so spoločenskými a zrejme aj legálnu možnosť nerešpektovať ekonomické zákonitosti.

V dobe zmiešanej ekonomiky a mainstreamu patrí pomer medzi trhovou a štátnou reguláciou k zásadným hospodársko-spoločenskými problémom. Od toho sa odvíjajú aj rozdiely v názoroch ekonómov, pri ktorých nejde zväčša o odlišnú logiku ekonomického uvažovania, ale skôr o diferencované hodnotové nastavenie a preferencie, ktoré vedú k vyzdvihovaniu príslušných argumentov pri preferovanom názore, ekonomickej predstave. Diferencovanosť názorov vo verejnosti je vyššia najmä vplyvom nižšieho ekonomického poznania a vedomia. V ekonomickom vzdelávaní by preto snaha o objektivnosť mala byť spojená s prezentáciou podstaty všetkých relevantných koncepcií a ich rozhodujúcich prvkov a argumentov, pričom v hospodársko-politických témach možno využiť každodenné poznatky z praxe.

Argumenty za zvyšovanie účasti štátu v hospodárstve sa opierajú predovšetkým o sociálne dopady vedúce k materiálnej nerovnosti v spoločnosti, ktorá sa vyhodnocuje ako nespravodlivá. Oproti tejto sociálnej nespravodlivosti stoja argumenty ekonomickej nespravodlivosti a ekonomických zákonitostí, ktorých zmysel aj študenti akceptujú ako prijateľnú ekonomickú logiku. Pri reálnom fungovaní spoločnosti však spravidla preferujú, tak ako zrejme väčšina spoločnosti, hodnotové chápanie sociálnej spravodlivosti, ktoré je však zväčša v opozícii k ekonomickým zákonitostiam.

K hlavným argumentom ekonomického pohľadu patria:

- rast štátnych zásahov obmedzuje individuálnu zodpovednosť a zvyšuje spoločenskú (ne)zodpovednosť;
- vláda nemôže nikdy napodobniť rozmanitosť a rôznorodosť individuálneho konania (Friedman, 1993);
- zvyšovanie individuálnej závislosti na štátnych inštitúciách a rozširovanie nárokovosti;
- plytvanie zdrojmi: - štát, kompetentní politici disponujú cudzími peniazmi, čoho dôsledkom je aj neefektívne využívanie zdrojov a zadlžovanie; - štátne služby sú menej efektívne, dopyt pri nich často prevyšuje ponuku pri nízko stanovených cenách a nie sú voľne dostupné všetkým;
- politické zneužívanie zdrojov je sprevádzané korupciou a klientelizmom;
- odkázanosť chudobných na dávky znižuje motiváciu samostatného proaktívneho úsilia o zmenu vlastnej situácie.

Napriek týmto (i ďalším) argumentom verejnosť zväčša podporuje štátne intervencie, paternalizmus, keďže umožňujú:

- zbaviť sa niektorých individuálnych nákladov,
- nárokovať si na statky bez reciprocity,
- dotácie do poľnohospodárstva vedúce k lacnejším potravinám (a plytvaniu),
- štátnu kontrolu – potravín, liekov – prispievajúcu k pocitu väčšej bezpečnosti,
- reguláciu cien znižujúcu individuálne náklady,
- stanoviť minimálnu mzdu.

To, čo verejnosť na paternalizme odmieta, je najmä byrokracia, papierovanie. Bez nich by sa však ťažko realizovali uvedené výhody, hoci štátne inštitúcie sú spravidla z tohto hľadiska predimenzované, resp. ťažko sa stanovuje nevyhnutný, potrebný počet úradníkov a úradov. Výsledkom mnohých intervencií a regulácií je často ochrana vybraných (našich) firiem pred konkurenciou, do ktorých sa prelievajú peniaze daňovníkov aj v podobe „korupčného“. Skreslenosť názorov verejnosti – nedostatok informácií, znalostí, vzdelania – podporuje rast intervencionizmu. Občania vyberajú do politiky ľudí sľubujúcich naplniť predstavy voličov rastom výdavkov z verejných zdrojov. Pritom sa často prejavuje konflikt nedostatku informácií vs. nedostatku uvažovania.

Súčasnosť na jednej strane vzbudzuje predstavy, že veda o riadení našla optimálnu podobu regulácií veľkých spoločenských systémov, že sa nemusíme prispôbovať meniacim sa podmienkam, ale tieto podmienky vieme prispôbovať našim želaniam – akési novodobé „poručíme vetru dešti“, ktoré sa v kolektivistických názoroch objavuje prakticky pravidelne už od osvietenstva, pričom sa tieto názory rozširujú a zovšeobecňujú.

Paradoxne, (na druhej strane) zároveň neustále nachádzame nové dôvody k obavám. Americký ekonóm Caplan (2010) hovorí o „sklone k pesimizmu“ ako o jednom zo spoločenských predsudkov, ktorý vedie k úvahám, že je to vrodená vlastnosť nášho mentálneho systému. Pritom skreslenosť pohľadu spôsobuje, že máme skôr obavy z trhových monopolov než z politických monopolov.

Záver

Zvyšovať pochopenie užitočnosti ekonomického prístupu k ľudskému konaniu je dôležitý prvok ekonomického vzdelávania v ekonomickej teórii, na ktorom by však mali vo väčšej miere participovať aj ďalšie spoločenské a humanitné vedy. Základ ekonomického vzdelania by u všetkých študentov mal byť položený už na strednej škole, kde by získali základné poznatky o fungovaní trhu a následne by na týchto poznatkoch mohli stavať počas

vysokoškolského úsilia. Takýto prístup by aj univerzitám umožnil orientovať sa na prehĺbenie už získaných poznatkov a tiež dal možnosť viac rozvíjať diskusiu o aktuálnych ekonomických témach, ktorá ale bez základných poznatkov nie je možná. Univerzity by mali byť miestom dialógu a diskusií, ktoré by formovali názory študentov, ale aj precizovali argumenty pedagógov. Zároveň považujeme za veľmi dôležité vnímať ekonomickú teóriu v kontexte ostatných spoločenských vied, pretože len tak je možné hľadať/získať pravdivý obraz o celej spoločnosti a jej fungovaní.

Ako druhý relevantný argument v prospech vzdelania v ekonomickej teórii je možné uviesť stále rastúcu potrebu budovania a získania kritického myslenia. V súčasnej spoločnosti ovplyvnenej do veľkej miery pandémiou koronavírusu sa dennodenne stretávame s rôznymi predsudkami, konšpiráciami a hoaxami, ktorým je potrebné čeliť. A práve tu zohráva kritické myslenie svoju nezastupiteľnú úlohu. Ekonomická teória poskytuje neustále možnosť posudzovania relevantnosti rôznych názorov a hľadania pravdy, čo výrazne napomáha rozvoju kritického myslenia nielen študentov, ale každého, kto chce získať poznatky v tejto oblasti. Opäť je však potrebné vidieť spoločenský charakter ekonómie a vnímania jej obsahu v interakciách s ostatnými spoločenskými vedami.

Pred učiteľmi ekonomickej teórie stojí neľahká úloha hľadania nových spôsobov vysvetľovania ekonomickej teórie, nových pomôcok, ktoré by lepšie pomohli dnešným študentom porozumieť podstate ekonómie. Za posledných 25 rokov sa výrazne rozšírilo využívanie digitálnych technológií a digitálneho obsahu učiva a na tento trend by mal reagovať aj spôsob vyučovania ekonomickej teórie na stredných a vysokých školách. Na druhej strane však neustále zohrávajú svoju nezastupiteľnú rolu pri získavaní vzdelania v ekonomickej teórii diela najvýznamnejších ekonómov, s ktorými sa každý študent, ktorý chce pochopiť podstatu ekonómie, musí oboznámiť.

Grantová podpora: Príspevok bol podporený z prostriedkov grantovej agentúry APVV v rámci projektu Postavenie sociálnych a humanitných vied v spoločnosti: ich možnosti a limity [APVV-18-0122].

Zoznam použitej literatúry

- [1] Caplan, B. (2010). *Mýtus racionálneho voliče*. Praha, CZ: Nakladatelství Lidové Noviny.
- [2] Friedman, M. (1993). *Kapitalismus a svoboda*. Praha, CZ: Liberální institut.

- [3] Hazlitt, H. (2008). *Ekonomie v jedné lekci*. Praha, CZ: Alfa Nakladatelství a Liberální institut.
- [4] Heyne, P. (1991). *Ekonomický styl myšlení*. Praha, CZ: VŠE Praha.
- [5] Horeháj, J. (2008). *Vybrané spoločenské súvislosti trhu*. B. Bystrica, SK: EF UMB.
- [6] Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D. (1992). *Ekonomía I*. Bratislava, SK: Bradlo.
- [7] Sedláček, T. (2009). *Ekonomie dobra a zla*. Praha, CZ: 65. pole.

Adresa autorov: doc. PhDr. Jozef Horeháj, PhD., Ing. Ivana Kuráková, PhD., Ekonomická fakulta UMB, Tajovského 10, 974 01 Banská Bystrica, Slovensko, ivana.kurakova@umb.sk